

Елизабета М. Каралић²

Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд

Бранислав М. Ранђеловић³

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић

ОДНОС ШКОЛСКИХ ОЦЕНА И РЕЗУЛТАТА НА ЗАВРШНОМ ИСПИТУ⁴

Сажетак: *Оцењивање ученика је један од интегралних делова наставног процеса и утемељено је на дефинисаним и прописаним исходима и образовним стандардима. Завршни испит на крају основног образовања и васпитања има функцију верификације знања и компетенција, стечених током основног образовања. Приликом одређивања броја бодова за упис у средњу школу, на основу успеха у основној школи ученици могу да освоје максимално 60 бодова, док резултати са завршног испита учествују са максимално 40 бодова. Циљ овог рада је да испитамо повезаност школских оцена и резултата на завршном испиту, на узорку ученика који су полагали завршни испит 2020. године. Сагледан је законски оквир оцењивања, општи успех ученика, дистрибуција оцена из свих предмета који су обухваћени завршним испитом и резултати са завршног испита који се састојао из три теста: из српског/матерњег језика, математике и комбинованог теста. Узорак истраживања чине подаци о 61.670 ученика који су полагали завршни испит у јуну 2020. године на српском језику. За потребе овог истраживања спроведена је и секундарна анализа података. Закључци рада указују на могућности за унапређивање процене образовних постигнућа ученика и указују на потребу успостављања објективних критеријума оцењивања.*

Кључне речи: *оцењивање, стандарди постигнућа, завршни испит*

УВОД

Постигнуће ученика изражено школском оценом је веома значајно за ученике јер, поред тога што вреднује његово знање, посредно утиче и на проходност ка даљем школовању. На основу школског успеха, ученик може да освоји максимално 60 бодова приликом конкурисања за упис у средњу школу. Осталих 40 бодова, ученик осваја полагањем три теста на

²ekaralic@ceo.gov.rs

³branislav.randjelovic@pr.ac.rs

⁴Овај рад је развијен у оквиру пројекта "ИМП002 - Истраживања о образовним активностима и васпитно образовном раду у условима пандемије КОВИД19 - онлајн настава, настава на даљину, хибридна настава. Анализа дигиталних компетенција просветних радника и дигиталне зрелости школа", који подржава и финансира Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитета у Приштини-Косовској Митровици.

завршном испиту, ако тачно реши сва питања/задатке, који су креирани у складу са образовним стандардима у Републици Србији (Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2010). На основу Правилника о програму завршног испита у основном образовању и васпитању (Република Србија, 2018), једна од функција завршног испита на крају основног образовања и васпитања је да омогући равноправност ученицима у даљем школовању, тј. приликом уписа у средњу школу. Равноправност се огледа у томе што сви ученици 8. разреда решавају непозната питања/задатке током три дана под истим условима. Значи, исти тестови у исто време за све кандидате. Тестови су стандардизовани, дефинисан је начин задавања теста, оцењивања активности ученика на тесту и тумачења коначних резултата тестирања. У школској 2019/20. години успостављен је систем реализације завршног испита који је дигитализован у свим процесима који се тичу припреме, прегледања и обраде тестова, чиме је минимизиран утицај људског фактора.

Оцењивање је интегрални део процеса наставе и учења и најшире је уређено Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању (Република Србија, 2020). Иако су сврха, начин и врсте оцењивања у основној школи дефинисани и прописани у више закона и правилника, оцењивање је критична активност у наставној пракси. Оцењивањем се вреднују напредовање и постигнућа ученика, али и успешност наставе и самог наставника. Дакле, оцена је поуздан и објективан показатељ знања, вештина и ангажовања али, са друге стране и показатељ квалитета рада наставника. Образовни стандарди су искази о темељним знањима, вештинама и умењима које ученици треба да стекну до одређеног нивоа у образовању. Преко стандарда се образовни циљеви и задаци преводе на много конкретнији језик тако да се могу емпиријски проверавати. Завршни испит је тренутно једини екстерни испит у образовном систему којим се испитује степен остварености стандарда постигнућа целокупне популације ученика осмог разреда. Завршни испит на крају основног образовања и васпитања састоји се из тестова из српског, односно матерњег језика, математике и комбинованог теста, Комбиновани тест садржи задатке из биологије, историје, географије, физике и хемије. Носиоци послова у вези са завршним испитом на крају основног образовања и васпитања на нивоу система су Министарство просвете, науке и технолошког развоја које врши организацију и спровођење испита и Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања који припрема садржај испита и извештава о резултатима.

Приликом упоређивања појединачних ефеката различитих извора утицаја на постигнућа ученика (наставници, курикулум, настава, карактеристике ученика, породично окружење, школа) највећи утицај има наставник (Hattie, 2003). С обзиром на значајну улогу наставника у процесу вредновања постигнућа ученика, истражили смо како је оцењивање законски уређено у основној школи. Учење и развој ученика

могу бити оцењивани формативно и сумативно. На почетку сваке школске године процењује се претходно постигнуће ученика иницијалним процењивањем. „У школама у Србији је изражена неравнотежа између оцењивања у функцији учења (формативног оцењивања) и оцењивања наученог садржаја (сумативног оцењивања). С једне стране, често се врши сумативно оцењивање јер су наставници обавезни да у току године дају одређени минимални број бројчаних оцена свим ученицима. То носи висок улог за ученике, јер укупна просечна оцена утиче на њихове могућности за упис у средње и високо образовање. Насупрот томе, формативно оцењивање је у Србији недовољно развијено, углавном због тако великог обима сумативног оцењивања, али и због тога што се сврхе формативног оцењивања слабо разумеју, уважавају и примењују.“ (OECD, 2019) Велики обим сумативног оцењивања не умањује тешкоће у објективном процењивању знања ученика. Бројне су функције оцењивања у односу на ученике: информативна, инструктивна, мотивациона, евалуативна (Хавелка и др. 2003). У нашем раду бавимо се превасходно евалуативном функцијом школског оцењивања јер исту функцију има, између осталог, и завршни испит на крају основног образовања и васпитања.

Предмет истраживања је испитивање законске регулативе којом је уређено оцењивање, као и повезаност општег успеха ученика, оцена ученика на крају 8. разреда основне школе из наставних предмета који се испитују на завршном испиту са резултатима ученика на завршном испиту. У складу са предметом истраживања постављене су хипотезе истраживања: 1) критеријуми оцењивања нису уједначени; 2) постоји слаба повезаност између општег успеха ученика и резултата истих ученика на завршном испиту; 3) већа оцена из наставног предмета који се испитује завршним испитом утиче на бољи резултат на завршном испиту.

МЕТОД

У складу са предметом истраживања одабране су методе истраживања. Методом анализе садржаја истражена је законска регулатива којом је уређено оцењивање у основној школи. Да би се истражио однос школског успеха и резултата завршног испита примењена је дескриптивна статистика. За потребе овог истраживања примењена је секундарна анализа података из Извештаја о резултатима завршног испита на крају основног образовања и васпитања у школској 2019/2020. години Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања⁵ (Завод за вредновање квалитета, 2020).

Узорак чини 61.670 ученика који су редовно завршили осми разред и који су приступили полагању завршног испита на српском језику у јунском року.

⁵<https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2020/11/lzvestaj-o-rezultatima-ZI-2020.pdf>

Инструмент истраживања чине подаци о школском успеху ученика, о школским оценама и резултати завршног испита. Анализиране су оцене из наставних предмета који су саставни део завршног испита (из српског језика, математике, биологије, историје, географије, физике и хемије). Резултати завршног испита се анализирају на основу постигнућа ученика на три теста (српски језик, математика, комбиновани тест).

Начин обраде података је такав да се у овом истраживању врше две анализе: квалитативна анализа података (анализа садржаја) и квантитативна статистичка анализа (дескриптивна статистика). Методом анализе садржаја испитана је законска регулатива којом је уређено оцењивање у основној школи: Закон о основама система образовања и васпитања (Република Србија, 2009), Закон о основном образовању и васпитању (Република Србија 2018), Правилник о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању (Република Србија, 2019), Правилник о стандардима компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја (Република Србија, 2011) и Правилник о вредновању квалитета рада установа (Република Србија, 2012). Дескриптивном статистиком дат је процентуални приказ школског успеха ученика, оцена из наставних предмета који се испитују завршним испитом, као и резултати три теста на завршном испиту на крају основног образовања и васпитања.

РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗА

РЕЗУЛТАТИ КВАЛИТАТИВНЕ СТАТИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ

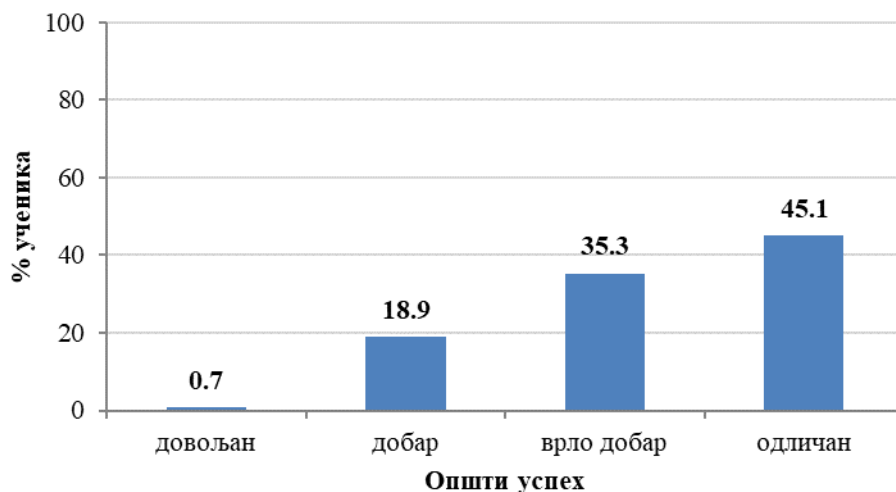
Оцењивање постигнућа ученика је веома сложен и осетљив задатак наставника. Пракса показује да оцењивањем нису задовољни ни ученици, ни родитељи, а често и сами наставници. Сврха оцењивања прописана је крвним законом у образовању. „Оцењивањем у основној и средњој школи процењује се оствареност прописаних циљева и стандарда постигнућа у току савладавања школског програма, а за ученике са сметњама у развоју - прилагођених стандарда постигнућа у савладавању индивидуалног образовног плана“. (Република Србија, 2009:67). Општи успех ученика основног образовања и васпитања утврђује се на крају првог и другог полугодишта на основу аритметичке средине позитивних закључних бројчаних оцена из обавезних предмета и оцене из владања, почев од шестог разреда. (Република Србија, 2009:68) У Закону о основном образовању и васпитању (Република Србија 2019) стоји да је наставник дужан да редовно оцењује ученике у складу са законом. Правилник о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању (Република Србија 2019) дефинише оцењивање као континуирану педагошку активност која позитивно утврђује однос према учењу и знању и подстиче мотивацију за учење. Принципи оцењивања, у смислу овог правилника, јесу: 1) објективност у оцењивању према утврђеним

критеријумима; 2) релевантност оцењивања; 3) коришћење разноврсних техника и метода оцењивања; 4) правичност у оцењивању; 5) редовност и благовременост у оцењивању; 6) оцењивање без дискриминације и издвајања по било ком основу; 7) уважавање индивидуалних разлика, потреба, узраста, претходних постигнућа ученика и тренутних услова у којима се оцењивање одвија. Даље се оцењивање дели на формативно и сумативно, а оцене на бројчане и описне. Бројчана оцена даје се за обавезне наставне предмете и други страни језик и утврђује се на основу следећих критеријума: оствареност исхода, самосталност и ангажовање ученика. У правилнику су дати и критеријуми за оцењивање за сваку оцену појединачно. Приказаћемо критеријуме за оцену одличан (5) коју добија ученик који: у потпуности показује способност трансформације знања и примене у новим ситуацијама; лако логички повезује чињенице и појмове; самостално изводи закључке који се заснивају на подацима; решава проблеме на нивоу стваралачког мишљења и у потпуности критички расуђује; показује изузетну самосталност уз изузетно висок степен активности и ангажовања. У Правилнику о стандардима компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја (Република Србија, 2011) компетенције се односе на четири области: 1. наставна област, предмет и методика наставе; 2. поучавање и учење; 3. подршка развоју личности ученика; 4. комуникација и сарадња. Свака од наведених области има стандарде из домена вредновања/евалуације. У оквиру компетенција за наставну област, предмет и методика наставе дати су стандарди који се односе на оцењивање постигнућа ученика. Наставник треба да континуирано прати и вреднује остварену хоризонталну и вертикалну повезаност садржаја; континуирано прати и вреднује ученичка постигнућа користећи различите начине вредновања у складу са специфичностима предмета који предаје; прати и вреднује интересовања ученика у оквиру предмета који предаје; планира и предузима мере подршке ученицима на основу анализе остварености образовних стандарда постигнућа. Оцењивање је део и Правилника о стандардима квалитета рада установа (Република Србија, 2018) у коме се у оквиру стандарда 2.4. Поступци вредновања су у функцији даљег учења налазе искази: 2.4.1. Наставник формативно и сумативно оцењује у складу са прописима, укључујући и оцењивање оног што су ученици приказали током рада на пракси (пракса ученика у средњој стручној школи). 2.4.2. Ученику су јасни критеријуми вредновања.

РЕЗУЛТАТИ КВАНТИТАТИВНЕ СТАТИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ

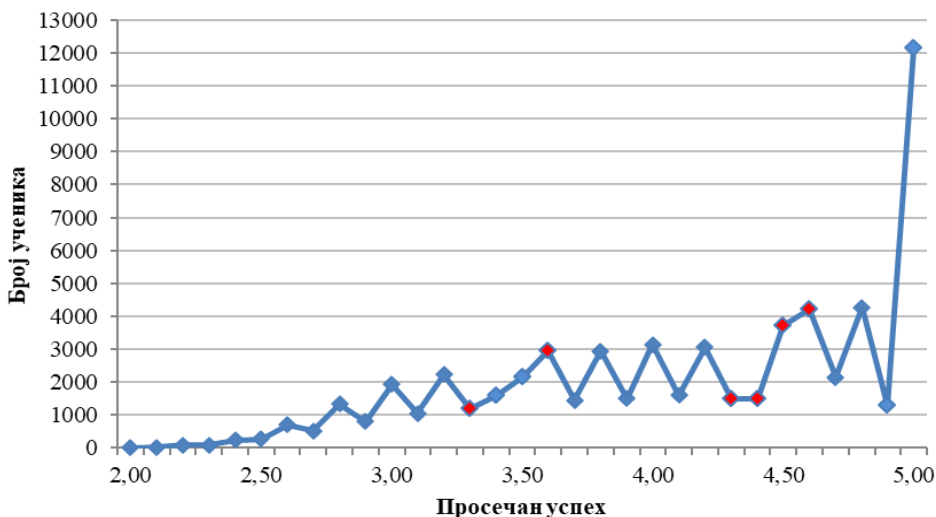
Општи успех ученика у осмом разреду на крају школске 2019/20. године приказан је на Графикону 1. Уочава се да нешто мање од половине ученика остварује одличан успех (45,1%), трећина има врлодобар успех (35,3%), скоро петина ученика остварује добар успех (18,9%), док свега

0,7% ученика има довољан успех. Просечан општи успех у осмом разреду за истраживану генерацију ученика износи 4,14.



Графикон 1. Процентуална заступљеност ученика према општем успеху у 8. разреду

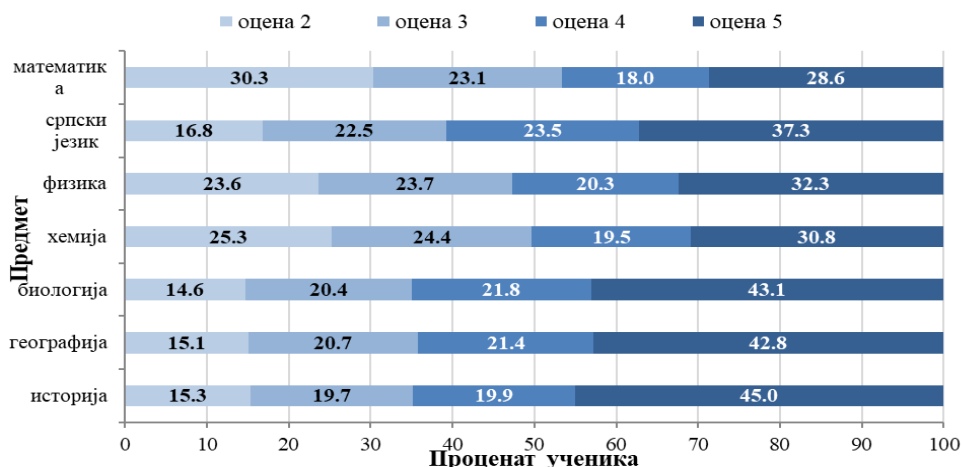
Висока просечна оцена општег успеха ученика на крају 8. разреда основне школе није у потпуности у складу са резултатима завршног испита чиме је потврђена хипотеза истраживања да постоји слаба повезаност општег успеха ученика и постигнућа ученика на завршном испиту.



Графикон 2. Просечан успех ученика у 8. разреду

На Графикону 2 је приказана дистрибуција просечног успеха ученика. Готово сваки пети ученик има петице из свих предмета, што је тренд који је присутан од када се анализирају резултати.⁶ Поред тога, мали број ученика се налази непосредно испод границе врлодоброг и одличног успеха (просечан успех 3,30 и 3,40 односно 4,30 и 4,40). С друге стране, значајно већи број ученика остварује просечан успех 3,50 и 4,50 (приказано црвеним тачкама на графикону). Ако сваки пети ученик има све петице на крају 8. разреда, онда би требало да бар приближан број ученика на завршном испиту има максималан број бодова на сва три теста.

Дистрибуција оцена из српског језика, математике, физике, хемије, биологије, географије и историје у осмом разреду приказана је на Графикону 10. Оцене су приказане на четворостепеној скали, будући да је најнижа могућа оцена 2, јер је то био услов за приступање завршном испиту.



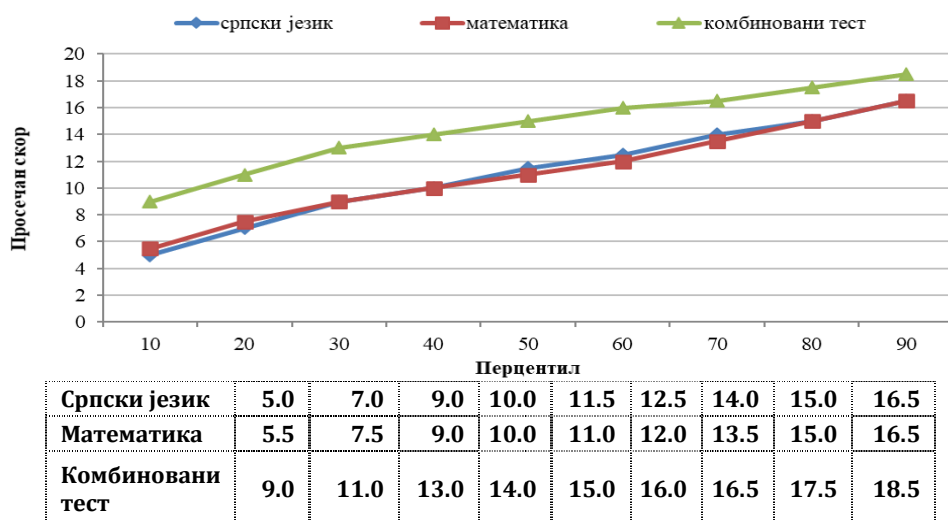
Графикон 3. Дистрибуција оцена ученика у 8. разреду из наставних предмета који су вредновани на завршном испиту

Расподела постигнућа ученика на Графикону 3 показује да је највише ученика са оценом 5 из наставних предмета који се испитују на завршном испиту. Сличан проценат највише и најниже оцене имају ученици из математике. У Извештају о резултатима на завршном испиту у школској 2019/20. години истиче се да узроци високих оцена могу бити различити: повећана мотивација ученика, додатни напори наставника и ученика пред крај основне школе, додатне активности ученика ван школе, али и снижавање критеријума наставника за одређене оцене. Треба узети у обзир и епидемиолошку ситуацију везану за корона вирус и специфичне околности у којима се одвијала настава. Због настале

⁶<https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2020/11/Izvestaj-o-rezultatima-ZI-2020.pdf>

ситуације током већег дела другог полугодишта настава није организована у школи, већ је реализована на даљину (Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2020).

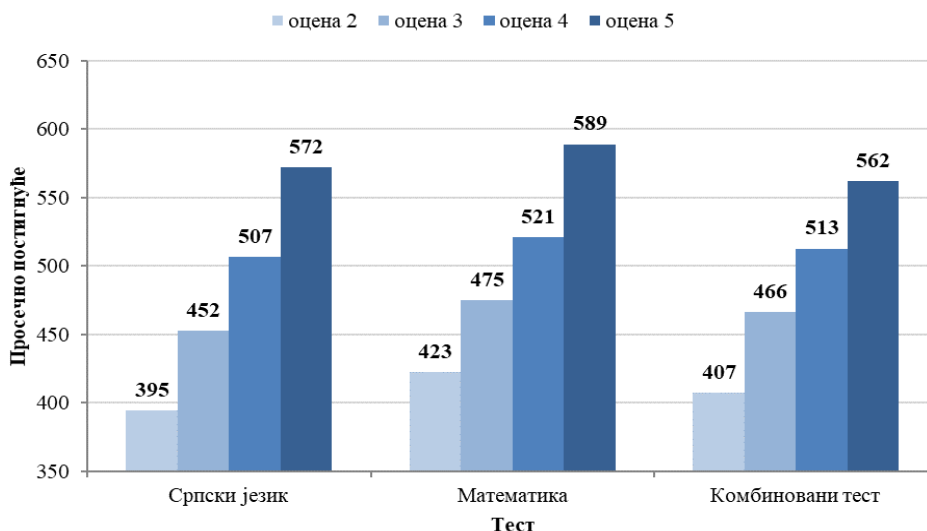
Након општег успеха и школских оцена ученика, приказаћемо резултате завршног испита на крају школске 2019/2020. године. Пошто је 20 задатака у сваком од три теста, просечно постигнуће ученика на тестовима исказано је на скали од 0 до 20. Ученици су били најуспешнији на комбинованом тесту (просечно постигнуће износи 14,17 бодова), потом на тесту из српског језика (просечно постигнуће износи 11,18 бодова), док су најмање успешни били у решавању теста из математике (просечно постигнуће износи 11,02 бода).



Графикон 4. Постигнуће ученика по перцентилима на сва три теста

На основу Графикана 4, уочава се да је за првих 10% ученика са најнижим постигнућем најлакше било да реше задатке на комбинованом тесту (неким од њих је достижно око 9 бодова), а најтеже на тесту из српског језика (максимално 5 бодова). Када се ради о 10% најуспешнијих ученика, они постижу 16 и више бодова на тесту из српског језика и математике, а 18 и више бодова на комбинованом тесту. Наиме, око 80% ученика на комбинованом тесту успева да реши половину теста (постигне 10 и више бодова), док је то случај са 60% ученика на тесту из српског језика и математике. Када посматрамо ученике који имају минималан број бодова, уочавамо следеће: највећи број ученика са 0 бодова је на тесту из српског језика – 157, следи 142 ученика без бодова на тесту из математике, док на комбинованом тесту 98 ученика није освојило ниједан бод. Највише ученика је остварило максималан број бодова на комбинованом тесту – 1.160 (1,9%), затим на тесту из математике 448 (0,7%), а најмање на тесту из српског језика – 288 (0,5%) (Извештај, 2020).

Да бисмо испитали истраживачку хипотезу да ученике који имају више оцене одликује веће знање, на Графикону 5 су представљена просечна постигнућа ученика у контексту школских оцена. Због природе комбинованог теста, коришћена је просечна оцена из пет предмета.



Графикон 5. Приказ просечног постигнућа у односу на школске оцене

Подаци на Графикону 5 подаци указују на раст постигнућа ученика са повећањем оцене чиме је поврђена хипотеза истраживања да ученици који имају више оцене показују веће знање на завршном испиту у односу на ученике са нижим оценама. Разлике су најизраженије између оцена 4 и 5 на тесту из математике и српског језика (износе 68 и 65 бодова). Нешто мање разлике су између оцена 2 и 3, као и између 3 и 4 на сва три теста. Интересантан је налаз да ученици са оценама 2, 3, 4 и 5 на тесту из математике имају нешто већи број бодова у односу на исте категорије оцена на остала два теста, што говори да су се ученици адекватно припремили за полагање завршног испита и покушали да надоместе слабији општи успех из школе.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧЦИ

Истраживање је показало да постоји велика варијабилност постигнућа ученика који имају исту оцену што говори да су критеријуми оцењивања у школама неуједначени. Прописани принципи и критеријуми оцењивања ученика у основној школи нису умањили субјективност приликом оцењивања ученика иначе не бисмо имали ситуацију да је сваки пети ученик завршио основну школу са свим петицама. Начелне критеријуме у Правилнику о оцењивању у основном образовању и васпитању треба допунити увођењем разумљивих,

конкретних и обавезних критеријума оцењивања. Потребно је оснажити наставнике за улогу евалуатора организовањем континуираних обука за примену иницијалног, формалног и сумативног оцењивања (Каралић и др. 2020). Неуједначени критеријуми оцењивања у школама доводе у питање правичност селекције ученика при упису у средњу школу, јер се тако ученици који похађају школе са високим критеријумима оцењивања стављају у неповољан положај у односу на ученике из осталих школа. Нарушавање принципа правичности у оцењивању, поред директних последица које изазива, ученицима индиректно шаље вредносно негативну поруку, при чему васпитна улога школе може да изгуби на значају. Уједно, овакав начин оцењивања онемогућава разликовање школа и наставника који свој посао раде савесно и одговорно од оних који то не чине.

Завршни испит на крају основног образовања и васпитања има и функцију националног баланса ефеката основног образовања и васпитања. У школској 2019/2020. години просечна постигнућа ученика на тесту из математике и тесту из српског језика износе око 11 бодова, док се на комбинованом тесту крећу око 14 бодова. Такође, уочава се да око 80% ученика на комбинованом тесту успева да реши половину теста (постигне око 10 бодова), док је то случај са 60% ученика на тесту из математике и тесту из српског језика. Повратне информације о постигнућима ученика наставници добијају након објављивања резултата на завршном испиту, као и након екстерног вредновања школе и потребно је да се ти подаци уграде у школске програме, индивидуалне оперативне планове наставника и у процес самовредновања установе. Унапређивање квалитета и спровођења мале матуре додатно би учврстило поверење јавности у национални систем испита и истовремено обезбедило позитивнији повратни ефекат на наставу и учење у школама (Каралић и др. 2020).

Континуирана примена образовних стандарда и исхода допринела би ублажавању разлика у постигнућима ученика током процеса наставе и учења и на завршном испиту. Уједно, стандарди и исходи омогућавају објективније и поузданије вредновање напредовања ученика и представљају важан механизам за осигурање квалитета оцењивања.

ЛИТЕРАТУРА

Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања (2010). Образовни стандарди за крај обавезног образовања, https://ceo.edu.rs/wp/content/uploads/obrazovni_standardi/kraj_obaveznog_obrazovanja/Srpski%20jezik.pdf

Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања (2020). Извештај о резултатима завршног испита на крају основног образовања и васпитања у школској 2019/2020. години, <https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2020/11/Izvestaj-o-rezultatima-ZI-2020.pdf>

- Каралић, Е., Ранђеловић Б., Ђукић Д. (2020). Визија и путеви ка квалитетном образовању у Србији; *Зборник радова Учитељског факултета у Призрену-Лепосавићу*, Број 14, Лепосавић.
- Каралић, Е., Ранђеловић Б., Ђукић Д. (2020). Оцена као фактор мотивације ученика: теоријска полазишта и законски оквир. Мотивација у образовању између теорије и праксе. Књига резимеа, *25. међународна научна конференција „Педагошка истраживања и школска пракса.“* Институт за педагошка истраживања, Филолошки факултет Руског Универзитета пријатељства народа у Москви, Русија, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.
- Hattie, J. (2003). Teachers Make a Difference, What is the resarsh evidence? Paper presented at the Building Teacher Quality: *What does the research tell us ACER Research Conference*, Melbourne, Australia. Retrieved from http://research.acer.edu.au/research_conference_2003/4
- OECD (2019). Преглед ОЕЦД-а у области евалуације и процене у образовању у Србији, Анализа и препоруке УНИЦЕФ-а у Србији. ISBN 978-86-80902-42-5, <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/pregled-oecd-u-oblasti-evaluacije-i-procene-u-obrazovanju-u-srbiji>.
- Република Србија (2009). Закон о основама система образовања и васпитања, „Службени гласник РС”, 72/09.
- Република Србија (2018). Закон о основном образовању и васпитању, „Службени гласник РС, бр. 88/2017, 27/2018, 10/2019, 6/2020.
- Република Србија (2018). Правилник о стандардима квалитета рада установе, „Службени гласник РС”, 68/2018.
- Република србија (2019). Правилник о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању (Сл. гласник РС бр. 34/2019).
- Република Србија (2018). Правилник о програму завршног испита у основном образовању и васпитању, „Службени гласник РС – просветни гласник”, 02/2018, https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_programu_zavrshnog_ispita_u_osnovnom_obrazovanju_i_vaspitanju.html.
- Република Србија (2019). Правилник о вредновању квалитета рада установе, „Службени гласник РС”, 10/2019.
- Република Србија (2020). Правилник о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању, „Службени гласник РС”34/2019-177, 59/2020-7, 81/2020-69.
- Република Србија (2011). Правилник о стандардима компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја (Сл. гласник РС бр. 5/2011)
- Хавелка, А., Хебиб, Е., Бауцал, А. (2003). *Оцењивање за развој ученика*, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Београд.

RELATIONSHIP BETWEEN SCHOOL GRADES AND RESULTS AT THE FINAL EXAM

Summary: Student assessment is one of the integral parts of the teaching process and is based on defined and prescribed outcomes and educational standards. The final exam at the end of primary education has the function of verifying the knowledge and competencies acquired during primary education. When determining the number of points for enrollment in high school, based on the success in primary school, students can win a maximum of 60 points, while the results from the final exam participate with a maximum of 40 points. The aim of this paper is to examine the relationship between school grades and results in the final exam, on a sample of students who took the final exam in 2020. The legal framework of assessment, general success of students, distribution of grades in all subjects covered by the final exam and the results of the final exam, which consisted of three tests: Serbian/mother language, mathematics and a combined test. The research sample consists of data on 61,670 students who took the final exam in June 2020 in the Serbian language. For the purposes of this research, a secondary data analysis was conducted. The conclusions of the paper indicate the possibilities for improving the assessment of students' educational achievements and indicate the need to establish objective assessment criteria.

Key words: assessment, achievement standards, final exam